

RODERICK BEATON

GRECII

O ISTORIE GLOBALĂ

Traducere din limba engleză de
LIVIA SZÁSZ

TREI

Editori:

SILVIU DRAGOMIR

VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Director editorial:

MAGDALENA MĂRCULESCU

Redactare:

ILIEȘ CÂMPEANU

Director producție:

CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Dtp:

GABRIELA ANGHEL

Corectură:

IRINA MUȘĂTOIU

CRISTINA TEODORESCU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BEATON, RODERICK

Grecii : o istorie globală / Roderick Beaton ; trad. din lb. engleză de Livia Szász. - București :

Editura Trei, 2023

Conține bibliografie. - Index

ISBN 978-606-40-1466-5

I. Szász, Livia (trad.)

94

Titlul original: *The Greeks: A Global History*

Autor: Roderick Beaton

Copyright © 2021 by Roderick Beaton

Copyright © Editura Trei, 2023

pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București

Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20

e-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

CUPRINS

Listă a hărților și credite / 11

Prefață / 13

1. Despre lespezi și legende / 19
2. „Lumea lui Homer, nu a noastră“ / 48
3. Inventarea politicii, descoperirea cosmosului / 73
4. Primele războaie mondiale și epoca „clasică“ / 100
5. Capitală culturală / 132
6. Lumea elenistică / 165
7. Imperiul grec al Romei / 196
8. Convertirea la creștinism / 227
9. „Ochii universului“ / 254
10. „Orașul râvnit de o lume întreagă“ / 272
11. State mutant / 291
12. Între două lumi / 315
13. „Renașterea greacă“ / 339
14. Stat european, națiune globală / 364
15. Noi lespezi, noi legende / 389

Epilog / 404

Mulțumiri / 407

Listă de ilustrații și credite foto / 410

Permișiuni de publicare / 414

Note / 415

Lecturi suplimentare / 476

Indice / 482

1

DESPRE LESPEZI ȘI LEGENDE

1500 î.Hr.–cca 1180 î.Hr.

Să ne imaginăm că este anul 1500 î.Hr. și că peste Marea Egee răsare soarele. Undeva departe în est și în sud, soarele s-a ridicat deja mult peste linia orizontului, trecând de Cornul Abundenței, care se întinde din capătul Golfului Persic, de-a lungul cursurilor fluviilor Tigru și Eufrat, ajungând până în vest, la Mediterana. Acestea sunt regiunile în care, cu mii de ani în urmă, au fost semănate primele culturi agricole și domestice primele animale. Societăți complexe sau „civilizații“ înfloreau în aceste regiuni de mai bine de un mileniu: aici s-au succedat orașe ca Ur, Akkad, Sumer, Babilon. În anul 1500 î.Hr. este rândul asirienilor, care domnesc din capitala Assur, construită pe malul Tigrului. De curând, un nou centru de putere și de bogăție își face cunoscută prezența mai la nord, și mai aproape de Marea Egee, în platourile înalte ale Anatoliei.

Acesta este regatul hitiților. În timp ce peste mare abia se întrezăresc zorii, soarele strălucește peste capitala hitită Hattușas, aflată nu departe de locul pe care are să fie construită viitoarea capitală a Turciei, Ankara. Regele hitiților deține o armată care poate trimite în luptă sute de care de război — dar și un alt fel de armată, mai puțin vizibilă, care deține și păzește un număr-record de registre, în scriere cuneiformă, concepută pe parcursul mileniului anterior în Cornul Abundenței. Aproape simultan, undeva departe în sud, valea Nilului este scaldată în lumină, razele soarelui coborând mai întâi peste vârful piramidelor de la Gizeh, care au aproximativ o mie cinci sute de ani vechime. Egiptul a fost un regat stabil, cu o societatea ierarhizată și un sistem de scriere bine pus la punct pe tot parcursul acestei perioade. Are să se mențină astfel tot atâtea secole

și în viitor. Avuția și legendara înțelepciune a egiptenilor acționează ca un magnet care atrage negustori și rivali militari din întreaga regiune.

Să ne întoarcem în Anatolia, unde primele raze de soare încep să coboare peste văile râurilor care te conduc spre vest, dinspre platoul care formează centrul regatului hitit, înspre mare. Oamenii care locuiesc în regiunile joase de coastă au propria limbă, înrudită cu hitita. În anul 1500 î.Hr. însă, aceștia nu sunt guvernați direct de la Hattușas. Când zorii răsar peste zonele de coastă, soarele luminează și un oraș aflat lângă gura de vărsare a unuia dintre cele mai mari dintre aceste fluvii, Meandru. Orașul este cunoscut hitiților ca Millawanda, dar are să intre ulterior în istoria grecilor sub numele de Milet.

Câteva clipe mai târziu, la vreo două sute de kilometri mai la nord și ușor spre vest, strâmtoarea cunoscută sub numele de Dardanele, sau Hellespont, începe să prindă contur în razele soarelui. Pe țărmul asiatic, la câțiva kilometri de țărmul Mării Egee, străzile dens populate ale unui oraș chiar mai mare se trezesc la viață. Construit în mijlocul unei câmpii roditoare, acest oraș are o poziție strategică perfectă pentru a profita de pe urma tuturor rutelor comerciale care traversează Marea Egee prin strâmtoari, pătrunzând în Marea Marmara sau dincolo de aceasta, prin Bosfor, în Marea Neagră. Citadela lui este apărată de ziduri masive. Dincolo de acestea se află orașul, mult mai mare, care adăpostește aproximativ zece mii de oameni, un număr important pentru această regiune a lumii la acel moment din istorie. Nu știm ce limbă vorbesc oamenii de aici sau cum își numesc aceștia orașul. Acesta este numit Wilusa de către hitiți, Wilios, ulterior Ilios sau Ilion de către greci — și are să devină ulterior cunoscut sub numele grecesc alternativ, probabil la fel de vechi, de Troia.

Lumina zorilor se întinde peste Marea Egee. Primele raze de soare luminează, pe rând, vârfurile celor trei lanțuri muntoase care traversează insula Creta de la est la vest. Având aproximativ cinci sute de kilometri lungime, dar nu mai mult de optzeci lățime, dincolo de țărmurile Cretei nu este decât mare cât vezi cu ochii. Insula adăpostește o civilizație avansată care are să fie cunoscută sub numele de civilizația „minoică”, după legendarul rege Minos, odată cu redescoperirea rămășițelor acesteia, trei milenii și jumătate mai târziu. În perioada minoică, Creta este o regiune prosperă și abundentă. Odată ce ajung în regiunile joase de coastă, razele soarelui strălucesc pe acoperișurile clădirilor, scoțând la iveală reprezentări stilizate tipice insulei, coarnele de taur, care se aseamănă oarecum crenelurilor medievale, deși nu au fost construite în scop defensiv.

(Primii arheologi care le-au scos la lumină, la începutul secolului XX, le vor numi „coarne ale consacării“ — un nume de rău augur, care va dăinui.) Orașele mai mari sunt grupate în jurul unor structuri bine organizate, complexe, cărora aceiași arheologi le vor oferi, convențional, numele de „palate“. De fapt, acestea sunt centre construite pentru colectarea și redistribuirea recoltelor agricole și bunurilor meșteșugărești. Aceste procese sunt o parte integrantă a ceremoniilor religioase și a ritualurilor care s-au dezvoltat pe insulă pe parcursul secolelor.

Pentru majoritatea străinilor, stilul cretan de viață, privit chiar și din perspectiva anului 1500 î.Hr., trebuie să fi părut exotic. Nici limba minoică, nici alfabetul nu se aseamănă cu nimic altceva în lume. Arhitectura minoică pare „cu susul în jos“: etajele superioare sunt susținute de coloane care se îngustează la bază. Încăperile dedicate ceremoniilor din aceste palate sunt pictate în culori țipătoare, pereții interiori sunt acoperiți de fresce stilizate, pictate într-o paletă vie de culori. Bărbații sunt înfățișați îmbrăcați în kilturi scurte, în unghiuri ascuțite, sau piese de îmbrăcăminte ce le acoperă doar coapsele; femeile poartă fuste lungi, cu volane, și jachete scurte care le lasă sânii proeminenți la vedere. Câteodată au în mâini șerpi vii. În reprezentări, și femeile, și bărbații au talia nefiresc de îngustă. În alte scene, sunt înfățișate spectacole publice, care trebuie să fi fost deopotrivă sporturi periculoase și ritualuri religioase: acrobați iau pe rând câte un taur de coarne, sărind peste acesta, în timp ce animalul o ia la goană, și aterizând ulterior în poziție corectă, în picioare, cu fața îndreptată în direcția din care au plecat.

În interiorul palatelor, mai retrase și luminate doar prin luminatoarele de la etajul superior, „bazine lustrale“ mărginite de coloane, săpate adânc în pământ, le permit oficianților religioși să comunice cu puterile divine din subteran. Una dintre acestea este adesea înfățișată sub forma unui taur, și este probabil predecesoarea lui Poseidon, „cel care cutremură pământul“, venerat ceva mai târziu. Se prea poate ca zeitatea cea mai importantă să fie zeița cu talie mlădioasă și sânii dezgoliți, adesea înfățișată stând pe vârful unei stânci ascuțite, în timp ce animale sălbatice și bărbați o privesc de undeva de jos, plini de adorație. Ceremonii religioase au loc și în sanctuare construite sus pe culmile munților sau undeva adânc în peșteri. Se știe — iar aceasta ar putea fi chiar o practică regulată — că ritualurile cereau jertfirea unui tânăr băiat sau că, pentru îmblânzirea acelorași zei, copiii erau victime servite în timpul unor ospețe canibalice.¹

Iar minoienii din Creta au motive întemeiate să se teamă de aceștia. Spațiul egeean este o zonă a lumii în care scoarța terestră se află în continuă mișcare. În trecut, palatele și orașele lor fuseseră adesea distruse de cutremure. Până la acel moment, de fiecare dată când avusese loc un astfel de eveniment, minoienii își reconstruiseră orașele, de fiecare dată mai splendid decât înainte. În 1500 î.Hr. însă, în timp ce lumina soarelui se întinde peste mare, razele dimineții coboară peste un grup de insule situate mai la nord și care vor fi ulterior cunoscute sub denumirea de Ciclade. Din acest arhipelag, și cel mai aproape de Creta, în lumina dimineții se întrezărește un monument care îți dă fiori, ridicat în onoarea forțelor distrugătoare care sălășluiesc adânc în pământ. Acesta este cercul de insule stâncoase ce înconjoară o caldeiră activă, umplută de apele mării, și care va purta mai târziu numele de Thera, iar și mai târziu de Santorini. Linia de coastă ușor înclinată care se întinde de cealaltă parte a caldeirei se putea mândri cu câteva orașe înfloritoare. Oamenii de aici locuiau în case cu două etaje și își împodobeau interiorul locuințelor cu fresce viu colorate în stil minoic. Probabil că în anul 1500 î.Hr., aici încă locuiesc câteva persoane care își amintesc de erupția devastatoare care a aruncat reziduuri vulcanice kilometri buni în atmosferă și a îngropat orice urmă de viață omenească de pe Thera sub un strat de mai bine de nouă metri de cenușă și piatră vulcanică.²

Ruinele satului Akrotiri, așa cum are să fie cunoscută această localitate în viitor, vor rămâne îngropate până în 1967. În 1500 î.Hr. nu vezi decât movile inerte de cenușă albă, brăzdate de dungile negre lăsate de fluxul piroclastic a cărui temperatură ajungea la momentul erupției la sute de grade Celsius. Nicio formă de viață de pe insulă nu ar fi putut supraviețui acestei catastrofe. Chiar și acum, aproape jumătate de secol mai târziu, doar câteva tufișuri uscate și-au revenit la viață. Vânturi maritime brăzdează scoarța pământului, creând curenți înșelători, schimbători și purtând cenușa și nisipul până departe în largul mării. Vor trece ani buni până când vreun marinar cutezător va pune din nou piciorul pe Thera. Locuitorii trebuie să fi fost preveniți, căci casele și străzile care aveau să fie descoperite de arheologi în secolul XX sunt pustii. Deși aceste evenimente trebuie să fi fost înspăimântătoare, în zone aflate ceva mai departe erupția de pe Thera a provocat mai puține modificări pe termen lung decât ne-am fi putut aștepta. Se pare că minoienii au trecut cu ușurință peste acest moment, așa cum au făcut și în trecut, când s-au confruntat cu alte dezastre. Însă poate că există consecințe mai puțin evidente, care

încă nu s-au materializat. Încă nu există prea multe dovezi clare în acest sens, dar este posibil ca încrederea locuitorilor Cretei să fi fost zdruncinată, să nu mai creadă în acele zeități pe care se bazau pentru a-i proteja sau în acele ritualuri vechi de secole, care poate că nu mai par îndeajuns pentru a le îmbuna.³

La momentul erupției, vântul bătea dinspre vest. Cei care locuiau la o distanță între o sută cincizeci și trei sute de kilometri de locul erupției, în direcția opusă bății vântului, vor fi fost cel mai puțin afectați de acest dezastru, respectiv populația de pe continent al cărei rând a sosit în cele din urmă să salute răsăritul soarelui în această dimineață imaginară. Acesta este tărâmul care, multe veacuri mai târziu, va ajunge să fie cunoscut sub numele de *Elada*, iar mai târziu de *Graecia* sau Grecia. Aici, oamenii trăiesc în comunități izolate, expunându-se în fiecare an riscurilor de a-și vedea recolte compromise, secetei sau inundațiilor. Cu excepția câtorva câmpii fertile, aflate de-a lungul liniei de coastă, regiunile numai bune pentru semănatul recoltelor și pentru pășunat sunt întrerupte de lanțuri muntoase care despart comunitățile unele de altele. Agricultură de subzistență și creșterea animalelor, în mare parte oi și capre, sunt la ordinea zilei. Solul nu poate hrăni decât un număr limitat de guri, fie ele omenești sau de animale. Aceasta este o constantă care nu are să se schimbe cu adevărat nici în secolele următoare.

În 1500 î.Hr., nicăieri pe continent nu există clădiri care să poată rivaliza cu cele din Creta, nici ca număr, nici ca anvergură. Până relativ de curând, și mai ales prin comparație cu Creta, întreaga regiune a fost înapoiată cultural.⁴ În aer se poate simți însă o schimbare. Aceasta se resimte îndeosebi în Micene, o așezare construită pe vârful unui deal aflat la marginea câmpiei cunoscute sub numele de Argolida, în nord-estul Peloponesului, unde a început să se formeze o elită înstărită. Locuitorii din sudul Greciei continentale cunosc o pantă ascendentă. Ei sunt poporul ai căror descendenți vor ajunge să domine în câteva generații întregul spațiu egeean, eclipsând puterea și bogăția Cretei minoice și lăsând în urma lor primele mărturii scrise în limba greacă.

Originile ceva mai îndepărtate ale micenienilor, acesta fiind numele folosit astăzi pentru a desemna locuitorii acestui oraș și civilizația acestora, și dialectul grecesc pe care îl vorbeau sunt pierdute în preistorie. Greaca aparține familiei limbilor indo-europene, care s-au răspândit în perioada preistorică prin intermediul mai multor popoare, pornind din

subcontinentul indian și ajungând până în Islanda. Adesea se spune că primii vorbitori de limbi indo-europene trebuie să fi sosit în Grecia continentală de undeva din nord, la un moment dat între 2300 și 1900 î.Hr. (în preistorie, toate datele sunt aproximative). Pe măsură ce s-au amestecat cu populațiile care locuiau în zonă, a început să apară și greaca pe care o cunoaștem noi — care se deosebește de restul limbilor din familia indo-europeană și prezintă elemente preluate din limba sau din limbile mai vechi vorbite în regiune.⁵ Există o teorie alternativă conform căreia o formă timpurie a limbilor indo-europene trebuie să fi ajuns aici odată cu primii agricultori, cu aproximativ șase mii de ani în urmă, când informațiile despre tehnicile agricole din Cornul Abundenței au ajuns pentru prima dată atât de departe în vest. În acest caz, se prea poate ca originile îndepărtate ale limbii grecești să dateze chiar de la începuturile perioadei cunoscute sub numele de Neolitic sau „Epoca nouă a Pietrei”.⁶ În orice caz, probabil că greaca trebuie să se fi format ca limbă de sine stătătoare în extremitatea sudică a Peninsulei Balcanice, pe parcursul a câtorva sute, poate chiar mii de ani, cu mult timp înainte de imaginarul răsărit de soare peste Marea Egee din anul 1500 î.Hr.

Impunătoarea cetate Micene este locul în care a găsit arheologul german Heinrich Schliemann, în 1876, o primă mărturie care atestă că o societate complexă înflorise pe continentul european în perioada târzie a Epocii Bronzului, cu fix un mileniu înainte de zilele de glorie ale Greciei „clasice”. Îngropate în ceea ce a denumit „morminte cu dromos”, Schliemann a descoperit rămășițele familiilor care domniseră aici între 1600 și 1450 î.Hr. Oasele bărbaților încă prezentau urme de răni și de fracturi suferite pe parcursul vieților călitate în luptă. Fuseseră îngropați alături de un intimidant arsenal de săbii, pumnale și lăncii. Pe bunurile găsite în morminte sunt zugrăvite scene de luptă, de vânatoare de lei sau de mistreți sau capturări de tauri sălbatici. În șase dintre aceste morminte, chipul mortului fusese acoperit de o mască mortuară din foiță de aur. Femeile erau îngropate cu broboade complexe din aur și cu bijuterii migălos lucrate. Într-un mormânt era depus trupul neînsuflețit al unui copil mic, învelit în întregime în foiță de aur.⁷

De atunci, multe alte descoperiri au ieșit la lumină, atât la Micene, cât și în alte regiuni din sudul și centrul Greciei continentale de astăzi. În 2015, arheologi americani care excavau situl Pylosului preistoric din Messenia, în sud-vestul Peloponesului, au scos la lumină o serie de comori similare, datând din aceeași perioadă, toate găsite în mormântul

Războinicului Grifon (Griffin Warrior).⁸ În mod evident, elitele care locuiau pe teritoriul Greciei continentale în secolele al XVI-lea și al XV-lea î.Hr. se mândreau cu puterea și cu iscusința lor în mânuirea armelor.

Obiceiul de a îngropa bogății atât de mari alături de cei morți a primit numele adecvat de „irosire ostentativă”.⁹ Cum au ajuns aceste bogății în mâinile războinicilor micenieni și ale familiilor îngropate alături de ei este un oarece mister. Pe de altă parte, sursa lor imediată nu trebuie căutată departe. Aceasta se află în Creta minoică. La acest moment, minoienii își răspândiseră influența în sudul spațiului egeean. Tradiții ulterioare, care povestesc că regele Minos al Cretei domnise odinioară peste mări, au apărut probabil în aceleași secole în care și-au început și micenienii ascensiunea.¹⁰ Pe nenumărate insule din Marea Egee, pe țărmul vestic al Anatoliei, dar și în regiuni mai îndepărtate, chiar și în Cipru, fuseseră ridicate avanposturi minoice. Creta făcea comerț cu Egiptul extraordinar de bogat de câteva secole. Pe această rută intrau metale prețioase, ca aur, și fildeș, în spațiul egeean. Din Creta nu venea doar materie primă. O bună parte din obiectele îngropate în mormintele cu dromos din Micene sunt în mod evident lucrate de meșteșugari minoieni. Acestea sunt atât de multe, încât arheologii au ajuns la concluzia că meșteșugari instruiți în Creta trebuie să fi fost angajați să lucreze pentru conducători micenieni. Acceptând sarcinile delegate, obișnuiau să adapteze stilurile și decorațiunile minoice de mare preț la gusturile artistice sau poate la diferitele credințe și cutume religioase ale micenienilor.¹¹

Dar ce aveau căpeteniile războinice din aceste cetăți obscure de pe continent, de exemplu Micene, Atena, Teba sau Pylos, de oferit în schimbul acestor bunuri și servicii scumpe? Arheologii, deprinși cu modelele moderne ale schimburilor și comerțului, au notat că în această perioadă a început și exploatarea zăcămintelor de bronz, grafit și argint de la Laurion (astăzi Lavrio) din Attica. Poate că micenienii schimbau excesul de materii prime pe comori exotice, care ajungeau în cele din urmă îngropate împreună cu căpeteniile lor. Sau poate că aceste bogății erau chiar recompensa câștigată pentru faptele de vitejie în onoarea cărora erau și construite aceste morminte.

Într-o casă construită în avanpostul minoic de la Akrotiri, Thera, a fost găsit un indiciu care ne pune pe gânduri: o frescă. Casa fusese îngropată de erupția care devastase insula la un moment dat înainte de 1500 î.Hr. Într-una dintre scenele zugrăvite în frescă, un rând de războinici iese pe poarta unui oraș împrejmuit de ziduri și se așază în formațiune,

chipurile gata să apere turmele de atacatori care încearcă să debarce de pe vase, cu toate că li s-a atribuit și rolul de executanți ai unui raid.¹² În orice caz, războinicii pot fi recunoscuți pe dată ca fiind micenieni după coifurile în formă de stup de albină, de partea exterioară a cărora sunt atașate șiruri de colți de mistreț, după scuturile uriașe, dreptunghiulare care le acoperă cea mai mare parte a corpurilor și după sulițele de două ori mai înalte decât un stat de om. Rămășițe ale unor asemenea coifuri, bucăți de scut și vârfuri de sulițe au fost găsite în morminte de pe continent și aveau să fie adesea înfățișate de artiștii micenieni în anii următori.

Această mărturie istorică ne arată că războinicii micenieni erau o prezență de temut în spațiul egeean dominat de civilizația minoică înaintea anului 1500 î.Hr. Cu toate acestea, se pare că pentru minoieni nu erau o amenințare la adresa modului lor de viață. Orașele de coastă, precum Akrotiri, nu aveau ziduri de apărare. Cel puțin două dintre palatele minoice tipice din Creta, cele de la Malia și de la Kato Zakros, s-au dezvoltat înfloritor construite pe o suprafață plată, fix de-a lungul coastei, și nici acestea nu aveau ziduri de apărare. Se prea poate ca războinicii micenieni să-și fi obținut bogățiile oferindu-și serviciile ca mercenari, păzind posesiunile minoienilor din Marea Egee, de exemplu cele de pe insule ca Thera.¹³ În acest caz, comunitățile de pe continent ar fi exportat nu numai bronz, ci și mâna de lucru în exces. Aceasta ar fi putut fi o modalitate de a rezolva o problemă demografică de care regiunea avea să se lovească adesea în viitor și pe care avea să o rezolve de o manieră asemănătoare.

Indiferent care ar fi adevărul, unul dintre puținele lucruri în privința cărora putem fi siguri este faptul că, la aproximativ un secol după erupția de pe Thera, rolurile s-au inversat în mod remarcabil. În jurul anului 1450 î.Hr., majoritatea palatelor și orașelor din Creta minoică au fost distruse într-un incendiu. Doar Knossos, cel mai mare și, dintr-un anumit punct de vedere, cel mai influent dintre palate, a rămas intact. Însă urmele de distrugere vizibile pe unele dintre clădirile de la marginea palatului ne dau de înțeles că, de această dată, dezastrul nu a fost provocat de forțe subterane care nu puteau fi controlate, ci de mână omenească. Cine a fost vinovatul?

Nu avem cum să știm. Știm însă cine a avut de câștigat de pe urma acestei catastrofe (ceea ce bineînțeles că nu înseamnă același lucru). Cei care au avut cel mai mult de câștigat, pe termen scurt și în interiorul Cretei, au fost conducătorii din Knossos. Acest palat controla acum de unul singur cea mai mare parte, dacă nu chiar toată insula. Pe termen

lung însă, și raportându-ne la o suprafață geografică mult mai extinsă, micenienii au fost cei care au avut de profitat.

Se pare că pe teritoriul Cretei au avut loc schimbări de amploare, probabil la scurt timp după această catastrofă. Majoritatea sinistrelor bazine lustrale au fost zidite, iar din acel moment nici că s-au mai construit altele noi. Pe țărmul nord-estic izolat, în orașul Palaikastro, catastrofa pare să fi avut drept țintă obiecte de importanță religioasă. Un idol rar, din fildeș și din metale prețioase, a fost făcut bucăți și ars. Aici, dar și în alte regiuni, au fost găsite fragmente din omniprezentul simbol sacru, coarnele consacării, aruncate sau amestecate printre materiale de construcție.¹⁴ Acele lucruri considerate odinioară sfinte de către minoieni erau acum aruncate la gunoi.

În aceeași perioadă, aripi întregi din Palatul lui Minos din Knossos au fost complet modificate sau redecorate. Frescele din Sala Tronului, pe care turiștii încă se îmbulzesc să o viziteze, datează din această perioadă — deși ceea ce vedem astăzi nu este decât o reconstrucție imaginară, creată la începutul secolului XX. O cercetare minuțioasă a fragmentelor de ipsos pictat a scos la iveală faptul că desenele inițiale au adaptat motivele tradiționale unui scop până atunci inexistent în arta minoică: concentrarea atenției privitorului asupra grandorii regelui care stătea pe tron. În alte zone din Knossos au început să apară morminte care se asemănau foarte bine cu cele din Grecia continentală. Pe parcursul secolelor anterioare, ritualurile minoice de înmormântare fuseseră în mare parte colective și trecuseră neobservate — s-a sugerat că minoienii acordau foarte puțină atenție strămoșilor. Pe de altă parte, mormintele ostentative și obiceiul de a etala bogății, inclusiv nenumărate arme îngropate împreună cu morții în împrejurimile Knossosului între 1450 și 1375 î.Hr., se aseamănă îndeaproape cu obiceiurile practicate de micenienii de pe continent în aceeași perioadă.¹⁵ Astăzi, arheologii se arată șovăitori în a concluziona că a existat un proces atât de sistematic precum o „ocupație” sau chiar o invazie a Cretei de către micenieni pentru a explica aceste evoluții. Totuși, este destul de clar că palatul din Knossos, și prin urmare cea mai mare parte a insulei, ajunsese la acel moment sub controlul unui popor care întreținea legături strânse cu Grecia continentală.

Aceste schimbări nu aveau loc doar în Creta. Cu câteva decenii înainte și după 1400 î.Hr., obiceiurile și artefactele minoice încetaseră să mai dea tonul în spațiul egeean, locul acestora fiind luat de cultura miceniană.

Pe teritoriul Cretei, deciziile privind strângerea și distribuirea de bunuri și organizarea meșteșugarilor erau acum gestionate de un singur centru aflat la Knossos. Creta a devenit mai prosperă ca niciodată.¹⁶ Și tocmai aici, chiar în inima sistemului minoic, arheologii au găsit echivalentul „dovezii de nezdruncinat“ care confirmă prezența micenienilor vorbitori de greacă în vârful noii ierarhii cretane.

Pe parcursul secolelor anterioare, societatea minoică perfecționase mai multe sisteme de scriere. Începând cu 1900 î.Hr., seria de semne, fiecare reprezentând o silabă rostită, pe care o cunoaștem astăzi sub numele de Linear A, fusese folosită pentru a ține registrele palatului. Însemnările administrative erau scrijelite pe tablete de lut moale. Documentele create de această manieră nu trebuiau să fie permanente. Însă în momentul în care flăcările au înghițit palatul, lutul s-a întărit, prezervând tabletele pentru arheologi, care le-au găsit aproape patru milenii mai târziu. Acest lucru se întâmplase de mai multe ori înainte de catastrofa generală din jurul anului 1450 î.Hr. — permițându-ne să scoatem la lumină o parte a însemnărilor cotidiene din palatele distruse.

Însă când a venit și rândul Knossosului să treacă printr-un incendiu devastator, tabletele conservate printre dărâmături nu mai erau scrise în Linear A și în limba minoică, limbă care nu a fost niciodată descifrată. La doar câteva decenii după dezastrele de la 1450 î.Hr., sistemul de scriere folosit în Knossos fusese adaptat și dăduse naștere rudei sale apropiate, cunoscută sub numele de Linear B. Timp de cincizeci de ani după descoperirea primelor documente scrise în Linear B de către Sir Arthur Evans și echipa sa care excava situl de la Knossos nimeni nu a putut descifra nici acest sistem de scriere. Marea descoperire a avut loc în 1952, când un tânăr arhitect și spărgător amator de coduri pe nume Michael Ventris, care lucra alături de John Chadwick, expert în limbi clasice la Cambridge, a demonstrat că limba scrisă pe aceste lespezi era o formă timpurie de greacă. De atunci, au fost descifrate și traduse aproape șase mii de tablete scrise în Linear B, mai bine de jumătate fiind găsite la Knossos. Potrivit cercetătorilor, cele mai vechi dintre acestea, găsite tot la Knossos, au fost scrise la scurt timp după 1400 î.Hr. Specialiștii au descoperit chiar și însemnele unei noi generații de scribi care, cu caligrafia lor șovăitoare, nepusă la punct, încercau să se ajusteze la noul sistem de scriere. Dacă această observație și datarea ei sunt corecte, atunci mormanul de documente găsit în Sala Tabletelor cu Care de la Knossos reprezintă cel mai vechi registru scris în limba greacă găsit vreodată.¹⁷

Indiferent ce s-a întâmplat în Creta pe parcursul deceniilor ce au urmat catastrofei de la 1450 î.Hr., consecința a fost instalarea elitei miceniene vorbitoare de greacă la conducerea unui sistem birocratic ce gestiona întreaga insulă. Acesta a fost contextul în care s-a dezvoltat pentru prima dată sistemul de scriere al limbii grecești, vorbitorii de greacă trezindu-se la conducerea unui sistem economic și politic complex, care fusese conceput de alții înaintea sosirii lor. Așadar, nu trebuie să ne mirăm dacă limba greacă, alături de legendele și unele dintre credințele care aveau să fie ulterior scrise cu ajutorul ei, prezintă nenumărate caracteristici din această epocă formatoare. Civilizația miceniană a fost un amestec născut din întâlnirea dintre aceste două limbi și culturi foarte diferite, continentul vorbitor de greacă și Creta minoică.

Simultan cu transformarea Cretei, micenienii începeau să-și construiască propriile palate pe continent. Acestea au fost proiectate pornind de la principii diferite. Însă scopul lor era să funcționeze de aceeași manieră. Și se pare că asta au și făcut — cu la fel de mult succes precum cel cu care se putea lăuda noua elită vorbitoare de greacă din Knossos. Vreme de cel puțin două secole, sau poate chiar trei, micenienii care administrau aceste palate au reușit să creeze un sistem economic — „o operațiune masivă de redistribuire“, după cum a fost acesta numit — suficient pentru a susține o populație mult mai numeroasă decât fusese până atunci posibil sau avea să fie posibil până în epoca modernă.¹⁸

Pentru păstrarea unor inventare detaliate au fost angajați scribi, pe același model ca în Creta. Mai multe fragmente scrise în Linear B, descoperite într-o casă aflată la periferia cetății Micene, dar și altele descoperite într-un sit cunoscut sub numele de Iklaina, din sud-vestul Greciei, ambele scoase la lumină în secolul XX, confirmă că noua tehnologie a scrierii și folosirea acesteia în scop birocratic se răspândiseră și în Grecia continentală până în 1350 î.Hr.¹⁹ Multe alte tablete scrise în Linear B, majoritatea datând de la sfârșitul secolului următor, au fost descoperite în urma săpăturilor efectuate în situri de pe continent, la Pylos, Micene, Tiryns, Teba, Volos și Agios Vasileios de lângă Sparta, dar și în alte situri din Creta. În total, în Grecia continentală s-au descoperit aproximativ două mii cinci sute de astfel de izvoare. Între cel târziu 1300 î.Hr. și la scurt timp după 1200 î.Hr., elita miceniană s-a aflat în vârful unei ierarhii clar structurate de funcții gestionate de birocrati care supravegheau îndeaproape munca subalternilor.

Aceste izvoare ne ajută să înțelegem nenumărate aspecte din economia și din administrația palatelor miceniene. În vârful ierarhiei se afla regele (*wanax*). La capătul opus al ierarhiei, după o lungă listă de oficiali numiți în funcție, se afla comunitatea sătească locală, *damos* — predecesorul *demosului* grec de mai târziu, cel care ne va împrumuta termenul de „democrație“, însemnând „puterea poporului“. Cu toate acestea, registrele scrise în Linear B nu ne oferă niciun indiciu despre gândurile și sentimentele conducătorilor care le ordonaseră scrierea și cu atât mai puțin despre restrânsa breaslă a scribilor, singurii care aveau cunoștințele necesare pentru a le crea și citi. Se pare că micenienii nu au folosit nicio dată arta scrierii pentru altceva în afară de registre contabile. Bineînțeles că nu este exclus să fi ținut și alt tip de registre, notate pe materiale perisabile, de exemplu pergament sau papirus, așa cum știm că au făcut minoienii înaintea lor. Totuși, nu s-au găsit încă dovezi care să confirme acest lucru.²⁰

Pe de altă parte, narațiunile și arta povestirii trebuie să fi jucat un rol important în viața cotidiană din palatele miceniene. Datorită descoperirilor arheologice știm că regii făceau tot ce le stătea în putință pentru a menține vie amintirea familiilor conducătoare din trecut. Mormintele cu dromos din Micene fuseseră întotdeauna marcate cu pietre de mormânt gravate. La două sute de ani după ultimele înmormântări, aici s-a construit o zonă îngrădită, dedicată ceremoniilor, cu scopul de a delimita și de a conserva locul în care fuseseră lăsați să se odihnească acești iluștri oameni și comorile lor. În aceeași perioadă, zidurile de apărare ale cetății au fost extinse pentru a cuprinde și acest cimitir. Aceste proiecte elaborate și costisitoare nu ar fi avut niciun rost dacă cei care ordonaseră demararea lor nu ar fi dispus de o metodă bine pusă la punct de a transmite amintirile de la o generație la alta.

După 1400 î.Hr., pe întreg teritoriul sudic al Greciei încep să apară morminte de tip tholos. Acestea erau săpate în dealuri, aveau intrări impresionante, îmbrăcate în lespezi de piatră, și erau acoperite cu bolți de piatră care marcau peisajul de deasupra. Mormântul lui Agamemnon de la Micene, ce poartă și pomposul nume de „Tezaurul lui Atreu“, este cel mai ambițios asemenea proiect din punct de vedere arhitectural. Prădat cu mult timp în urmă și golit de bunurile și de comorile pe care trebuie să le fi găzduit odinioară, mormântul a început să fie admirat de vizitatori cel puțin din secolul al II-lea d.Hr. Aceasta era o altă modalitate de a comemora și a onora regii, eroii și familiile acestora mult timp după ce se